

Культурний плюралізм і етнонаціональна політика

Антоніна Колодій

Antonina Kolodii

Cultural Pluralism and the Ethnic and National Policy of Ukraine

This paper deals with the phenomenon of ethnic and cultural pluralism, its types, and its impact on the process of national consolidation and on the development of ethnic and national policy, especially in Ukraine. «Cultural (or ‘ethnic/cultural’) pluralism» is a concept used to describe societies with multiple, politically salient lines of cultural division. It always connotes the existence of politically important differences, although these differences do not necessarily lead to the segmentation of society. In Ukraine, cultural pluralism includes ethnic, linguistic, regional, and ideological dimensions. Some of these dimensions, such as ethnic divisions, are rather neutral in the political context; others, such as regional divisions, often overlap with economic and political interests, and may jeopardize national security and the unity of the state. The potential dangers of this situation are illustrated by historical and contemporary examples of regional and cultural conflicts in other countries, including the United States, Italy, and Great Britain. According to the author, these dangers can and should be neutralized by means of a complex ethnic and national policy. This policy remains in its initial stages of development in contemporary Ukraine. This paper stresses its weaknesses and proposes certain measures to strengthen it.

Визнані теоретики націй та націоналізму – від Е.Ренана і М.Вебера до Х.Сетона-Вотсона і Я.Тамір – погоджуються з тим, що нація існує остільки, оскільки люди усвідомлюють свою приналежність до неї. Самосвідомість – одна з найприкметніших характеристик нації, а нація – одна з найбільш «суб’єктивних» людських спільнот. Її міцність і життєздатність залежать насамперед від наявності волі і вміння людей, що належать до неї, будувати державу, від усвідомлення необхідності здійснювати свій суверенітет, розвивати культуру і загалом влаштовувати своє життя відповідно до власних уявлень.

Україна нині проходить політичні випробування щодо того, чи не зруйнують відмінності у свідомості окремих суспільних груп – етнічних, а ще більше регіональних – їхню здатність і їхнє бажання разом творити і розвивати демократичну державу, бути лояльними до неї як цілого, а не тільки патріотами свого міста, області чи регіону. Тобто, питання культурної багатоманітності в Україні та питання національної єдності й суспільної інтегрованості мають розв’язуватись паралельно.

Неабияку роль у врегулюванні суперечностей між групами, в гасінні, а ще краще – недопущенні конфліктів у цій сфері має відігравати етнонаціональна

політика, яка повинна була б ґрунтуватися на двох взаємно пов'язаних цілях: 1) гарантуванні прав і максимальному створенні рівних можливостей для задоволення потреб та інтересів усіх суб'єктів етнонаціональних відносин; 2) створенні й приведенні в дію важелів загальнонаціональної інтеграції і формуванні подвійної (етнічної та громадянсько-національної) ідентичності.

Які ж особливості культурного (етнічного та регіонального) плюралізму в Україні в контексті зразків, що є в інших країнах, та яка оцінка адекватності і перспектив державної етнонаціональної політики.

Поняття (етно)культурного плюралізму

Для характеристики міжетнічних, мовно-культурних та регіональних відмінностей, які так чи інакше впливають на процеси національної консолідації в зарубіжних країнах і в Україні, буде використано термін «етнокультурний» або просто «культурний» плюралізм у таких його проявах як етнічні, мовні, регіональні, ціннісно-ідеологічні відмінності, які впливають на процеси національної консолідації.

Як і більшість суспільствознавчих термінів, поняття культурного плюралізму – неоднозначне. У вужчому розумінні воно є характеристикою політичної системи з погляду наявності в ній ексклюзивних інституцій, через які здійснюється висловлення і задоволення прав та інтересів етнокультурних груп. Таке тлумачення терміну притаманне, з одного боку, політологам, які обґрунтовували концепцію консенсусної демократії в плюральних (у розумінні – поділених, сегментованих) суспільствах¹, а, з іншого, – декотрим антропологам, які з 50–60-х років ХХ століття шукали концептуальні моделі для опису колоніальних і ранніх постколоніальних суспільств².

Найширше трактування культурного плюралізму пов'язане з його отоотожненням з етнокультурною гетерогенністю. Тоді цей термін виступає як переважно дескриптивне поняття на відміну від, скажімо, *мультикультуралізму*, в якому дослідники завжди вбачають нормативне навантаження³. Ці поняття дуже близькі, і популярна в наш час доктрина мультикультуралізму починала свою історію в США саме як концепція культурного плюралізму, яка ще в період першої світової війни з'явилась як антитеза концепціям «плавильного казана» й асиміляції⁴.

Загалом же і культурний плюралізм і мультикультуралізм можуть як *описувати* стан культурної гетерогенності, так і *приписувати* норми та правила співжиття за таких умов. У другому випадку кожне з цих понять підноситься до рівня нормативної вимоги щодо визнання етнокультурної різноманітності, виступає в ролі принципу, який лежить в основі політичної організації суспільства та державної етнокультурної політики. При цьому категорія культурного плюралізму завжди містить у собі конотацію *політично віддзеркалених відмінностей*, які впливають на формування політичних інституцій та публічну політику держав.

Саме через політичний підтекст і контекст поняття політичного плюралізму є, на мій погляд, найбільш підходящим для аналізу культурної багатоманітності українського суспільства, яка в її найбільш відчутному вимірі – регіональному – має виразне політико-культурне, ціннісне забарвлення. Прийнятність терміну «культурний плюралізм» для даного аналізу зумовлена ще й тим, що він не містить категоричного припису концентрувати увагу саме на збереженні відмінностей, інколи на шкоду єдності та інтеграції суспільства як цілого.

Різновиди (етно)культурного плюралізму

У працях науковців зустрічаємо різну термінологію, що описує різновиди (моделі) взаємодії етнокультурних груп у різних державах та способи розв'язання суперечностей між ними. Узагальнену характеристику етнонаціональних стосунків у країнах ліберальної демократії почну з поділу держав на *національні та багатонаціональні* – в залежності від *типу груп*, що є носіями культур у тому чи іншому суспільстві.

Національні держави відрізняються тим, що в них, окрім заголовної (титульної) нації, відсутні інші народи, що проживають на своїй етнічній території і мають певну форму власної державності або прагнуть її створити. В етнокультурному відношенні *національні держави* можуть бути як відносно гомогенними (Японія, Корея, Польща), так і гетерогенними, що трапляється значно частіше. Вони мають у своєму складі етнічні меншини і називаються полі- або багатоетнічними національними державами. Меншини в таких державах, як правило, не мають територіальних претензій і не націлені на створення самоврядних політичних одиниць. За способом утворення можемо виділити два підтипи національних поліетнічних держав: (1) *утворені на поліетнічній емігрантській основі*, коли процес націєтворення відбувався шляхом амальгамації новоприбулих мешканців з різних країн і континентів та/або їх асиміляції навкруг певного етнокультурного ядра; частина іммігрантських груп при цьому могла зберігати свою етнічну самобутність тривалий час; (2) *утворені на моноетнічній основі*, внаслідок самовизначення певної заголовної етнонації, яке, як правило, відбувається за участю етнічних і національних меншин, котрі пізніше стають учасниками формування

громадянської нації з загальною політичною ідентичністю.

Багатонаціональні держави відрізняються від національних тим, що в них під одним політичним «дахом» перебуває декілька або багато народів, які вважають себе окремими націями, проживаючи на території, яка є їх історичною батьківщиною, мають певну форму державності (автономії) або борються на неї. Багатонаціональні Російська Федерація, Індія, у минулому такими були більшість імперій. Дискусії ведуться щодо тих держав, у яких за наявності кількох автохтонних етнонацій з розвиненою ідентичністю, яких називають «гніздовими», «домашніми», «націями без держав» тощо, існує спільна політична національна ідентичність. Її наявність Д.Міллер розглядає як визначальну рису національних держав⁵. Однак, є й інші точки зору. Канадський дослідник етнокультурної різноманітності В. Кимлічка вважає, що критерієм поділу держав на національні та багатонаціональні є не визнання спільної політичної ідентичності, не наміри чи поведінка центрального уряду, а *тип спільнот*, які входять у певне державне утворення на правах меншин: їхній статус, передісторія, спосіб самоідентифікації. Національні меншини (які він відокремлює від етнічних меншин, про які йшлося вище) – це «групи, які сформували повні та функціонуючі суспільства на своїй історичній батьківщині до того, як їм було приєднано до більшої держави»⁶. Держави з національними меншинами – це багатонаціональні держави. Такими є Іспанія, Велика Британія, Бельгія, Швейцарія, оскільки і шотландці та уельські, і баски, і валлони, і мовно-етнічні спільноти Швейцарії відповідно до цього визначення, національні, а не просто етнічні меншини.

Канаду та США В.Кимлічка також вважає багатонаціональними (а водно-

час – багатоетнічними), бо поряд з поліетнічними канадцами й американцями до цих держав входять аборигенні народи, що підпадають під таким чином сформульоване поняття національних меншин⁷. Україна, за такого підходу, також мала би бути визнана, хоч і з певними натяжками, багато-, або, точніше, двонаціональною країною, оскільки має у своєму складі корінний татарський народ⁸, який поки що, через нав'язаний йому статус депортованого народу-репатріанта, ще повною мірою не утвердився в статусі меншинної нації. Його прагнення здобути статус «корінного народу» якраз це й підтверджує.

Багатонаціональні держави діляться на такі, складові частини яких – «нації без держав», «національні меншини» – визнають загальнонаціональну (парасолькову) ідентичність (Велика Британія, Швейцарія, Бельгія) і такі, що повністю або частково не визнають її (Іспанія). Повне невизнання веде до ворогування націй (Ізраїль). Є й проміжний тип держав, де загальнонаціональна ідентичність перебуває у процесі становлення (Росія).

Етнонаціональна структура і політика в деяких країнах Заходу

Розглянемо сучасний стан етнонаціональної структури багатонаціональних та національних поліетнічних держав і тенденції її розвитку, щоб на цьому тлі краще зрозуміти ті завдання і можливості, які стоять перед етнонаціональною політикою в Україні. Зрозуміло, що обсяг цієї публікації не дає змоги провести ґрунтовний аналіз ситуації в різних країнах; йдеться лише про окремі приклади, що є показовими на погляд автора⁹.

Почнімо з Великої Британії. Чотири «домашні» або «гніздові» нації цієї країни – шотландці, валійці (уельські), (північні) ірландці та англійці, що скла-

дають політичну націю британців, проживають у чотирьох «конституюючих країнах». Їх чисельність на середину 2005 за офіційною оцінкою становила відповідно 5 млн, майже 3 млн, 1,7 млн і 50,4 млн осіб¹⁰. Офіційною мовою державних інституцій у Великій Британії де факто є англійська – мова найбільшої етнонації. Проте, в останні десятиліття спостерігається відродження меншинних мов (а це переважно кельтські мови Британських островів – галльська шотландська, уельська, ірландська, корноульська), розгортання рухів за автономізацію «конституюючих країн», зростання етнічної національної самосвідомості.

Рис. 1. Самоідентифікація респондентів Уельсу, 2001¹¹.

За даними опитування 2001 р. в Уельсі, 67% відсотків назвали першою уельську (валлійську) ідентичність, а 33% – іншу. Такі дані цікаво порівняти з самоідентифікацією білих американців, що мають британське походження. У 2000 р. у США нараховувалось понад 60 млн тих, хто був нащадком вихідців з Британських островів. З них лише мільйон назвали себе американцями британського походження. Інші ж самоідентифікувалися як американці англійського, ірландського, шотландського, уельського походження. Це свідчить: 1) про явище етнічного ренесансу, коли для людей етнічність важить більше, ніж

політична афіліація, та про те, що під впливом цього ренесансу доцільно переглянути погляди на націю як насамперед політичну спільноту (і вони справді переглядаються західними дослідниками – нації без держав, по-суті, етнічні нації тепер визнаються західними вченими більше, ніж раніше); 2) про те, що британська політична нація, яка для деяких націологів була вихідним пунктом для розмірковувань про природу націй взагалі, насправді є мозаїчним утворенням, і ця мозаїчність посилюється та все більше усвідомлюється в міру втрати Великобританією колишньої імперської слави й могутності; 3) про те, що держави на зразок Великобританії справді доцільніше вважати багатонаціональними, а не національними.

Кожна меншинна нація Великобританії має виразників своїх інтересів на загальнодержавному й місцевому рівнях – національні чи націоналістичні партії (більші й менші), які ставлять на порядок денний політичні питання про автономію і незалежність, впливають на стан етнонаціональної самосвідомості і на регіональну політику центрального уряду. Дві ворогуючі громади Північної Ірландії в парламенті представляють партія «Шинн Фейн» та Демократична партія юніоністів, Шотландію – Шотландська національна партія, Уельс – партія «Плайд Кимру». Є багато інших, дрібніших партій. Механізми двопартійної системи перешкоджають їм усім нарощувати політичний вплив, але вони стійко тримаються на політичній арені. Одним із наслідків їх діяльності є те, що значна частка жителів цих країн виступає за відокремлення від Англії (за незалежність Шотландії у квітні 2006 р. висловилося 46% опитаних, проти – 39% і 15% не знали, що відповісти¹²) або вимагають розширення автономії регіонів.

Останнім часом зазначає В.Кимлічка Великобританія, так само як Бельгія та

Іспанія «просунулись у напрямку надання регіональної автономії національним меншинам. В усіх цих країнах відмовилися від цілі ліквідувати національну ідентичність таких меншин, і нині визнано, що ці групи й надалі (упродовж невизначеного часу) усвідомлюватимуть себе як окремі нації з самоврядуванням у межах більшої країни»¹³. Завдяки такій політиці відцентрові тенденції, які знаходять вираз у процесах переважно етнічної самоідентифікації, не доходять до міжнаціональної кризи чи розколу.

Майже всі сучасні країни, а особливо розвинені (де високими є і рівень життя, і потреба в дешевій робочій силі) мають у складі свого населення значний контингент нових іммігрантів, що відрізняються від основної маси населення культурою, мовою, релігією, а часто й расою. В Сполученому Королівстві «гніздові нації» також співіснують з «етнічними меншинами», переважно з країн Азії та Африки, значна частина яких є індуїстського та мусульманського віросповідання. Завдячуючи своєму імперському минулому та сучасному толерантному ставленню до новоприбулих, Великобританія посідає одне з перших місць у Європі за часткою іммігрантів у населенні країни. За переписом 2001 р. «етнічні меншини» склали тут 7,9% від усього населення¹⁴, а за оцінкою 2004 р. їх частка збільшилась до 9%. Не випадково проблеми імміграції та набуття громадянства набули особливої ваги під час виборчої кампанії 2005 р.

Американська політична нація, як така, що була створена на поліетнічній основі, з використанням підневільної праці завезених з Африканського континенту рабів, не лише строката в етнокультурному вимірі, а й багатовимірна. Тут застосовується різноосьовий поділ населення на народжених у США (native born) та новоприбулих (foreign born), на расові групи (біле та чор-

ношкіре населення), на етнічні групи за країною походження предків (американці ірландського, німецького, польського, українського і т.д. походження). Окремі групи складають корінні, тубільні народи – індіанці, а також ті, що є нащадками жителів приєднаних до США частин колишніх іспанських колоній та іммігрантів з Латинської Америки (Hispanics або Latinos). За статистичними даними (оцінка 2004 р.) чорношкірі американці становили 12,8% населення США, особи іспанського (латиноамериканського) походження – 14,1% (з них 66% – мексиканці), особи азіатського походження – 4,2%, корінні народи Америки (індіанці та корінне населення Аляски) – 1%, вихідці з Гаваїв та інших островів Тихого океану – 0,2%, особи змішаної раси – 1,5%. Білі американці становили 80,4%, а якщо виключити осіб латиноамериканського походження – 67,4%¹⁵. За *етнічним походженням* найбільшу групу становили німці (15,2%) та ірландці (10,8%), хоч британці вийшли б на перше місце, якби скласти до купи англійців, шотландців, уельсців та ірландців. Але як уже було сказано, вони себе так не ідентифікують. Американців українського походження у 2000 р. за даними перепису було 892 922 осіб або 0,3% від усього населення. За даними 2000 р. в країні нараховували 31 етнічну групу чисельністю не менше одного мільйона осіб¹⁶.

Значними є мовні відмінності, які набувають усе більшої суспільної ваги та регіональних обрисів. Із 262 млн громадян США віком 5 і більше років, 47 млн або 17,9% за даними перепису 2000 р. розмовляли вдома неанглійською мовою. Найбільша кількість серед них іспаномовних громадян, розселених переважно у південно-західних штатах США¹⁷ (рис. 2.)

У таких штатах як Каліфорнія, Арізона, Нью-Мехіко, Техас, а також у

Відсоток людей старших 5 років, які вдома розмовляють іншою, ніж англійська, мовою

23,5%	17,9 - 23,4%	4,6 - 17,8%	2,7 - 4,5%
-------	--------------	-------------	------------

Рис. 2. Концентрація населення латиноамериканського походження на території США, 2002.

традиційно мультикультурному штаті Нью-Йорк на Північному Сході країни іспаномовні склали 23,5% і більше; у штатах Невада, Іллінойс, Флорида, Массачусетс, Коннектикут і Род-Айленд від 19,9 до 23,4%, у штатах Міссісіпі, Алабама, Кентуккі і Західна Вірджинія – від 2,7 до 4,5%, і в решті штатів – від 4,6% до 17,9%. Отже, мовний регіоналізм, як і саме явище двомовності у США зростає в міру збільшення частки іспаномовних іммігрантів (що відбувається дуже швидкими темпами). Прискорювачем утвердження двомовності став закон 1968 р. про навчання в школах двома мовами, мета якого полягала в тому, щоб якимось чином уникнути повної неписьменності іммігрантів з латиноамериканських країн, які не могли оволодіти англійською вже в початкових класах¹⁸. Таке вирішення проблеми обернулося не лише здобутками, але й втратами. Двомовність мала свої наслідки: 1) появу такої соціологічної категорії як «лінгвістично ізольоване населення» через незадовільне оволодіння англійською мовою значною частиною населення; 2) низький рівень інтеграції цього населення в американське

суспільство. Отже, не дивно, що упродовж усього цього періоду в країні набрав силу рух за законодавче надання англійській мові статусу державної (де-факто вона завжди його мала). Його результатом було узаконення офіційного статусу англійської мови легіслатурами 27 із 50 штатів США, а також схвалення відповідного законопроекту однією з двох рівноправних палат Конгресу США – Сенатом у 2006 р.

Якщо порівняємо карти розселення іспаномовного населення в США та російськомовного населення в Україні (рис. 3), то побачимо, що і в тому, і в іншому випадку спостерігаємо явище його регіональної концентрації¹⁹. В цьому немає нічого дивного. Окрім історико-географічних причин, тут спрацьовує чинник «культурної комфортності»: середовище притягує носіїв певної мови чи культури і сприяє збереженню їхніх особливостей. Складнішим є питання про суспільне значення (і небезпеку для цілісності держави) збігання територіальних та мовно-культурних ліній поділу. Відповідь не може бути однозначною. У США, як і в Італії, не кажучи вже про Швейцарію, мовні поділи збіга-

ються з територіальними, але вони не є найбільш дражливим чинником між-регіональних суперечок. Інакшою є ситуація в Україні. Можна сказати, що мовні поділи набувають політичного звучання тоді, коли накладаються на певні відмінності інтересів.

Особливістю багаторівневого культурного плюралізму в США є те, що попри велику кількість етнічних груп, «які широко ідентифікуються в культурній та соціальній сферах, [ім] не було надано чіткого юридичного статусу як групи»²⁰. Способи інтеграції етнічних і расових груп до політичної нації були різними, і вони накладали безпосередній відбиток на ступінь відчуженості груп. М.Вотерс зазначає, що найбільш істотний вплив мала різниця в тому, наскільки добровільним було прийняття групою статусу меншини. У той час, як для більшої частини білого населення приналежність до етнічної групи, за її словами, не мала значення в основних сферах їхнього життя, а була для них добровільним вибором, що приносив задоволення, чорношкірих американців, які хотіли інтегруватись в ширшу національну спільноту, насильно від цього утримували, що позначилось на їхній соціальній поведінці²¹. Тому основною і найбільш конфліктогенною лінією розмежування усе ще залишається расовий поділ.

Регіональні відмінності

У певні періоди історії етногрупові, расові та мовно-культурні відмінності у деяких країнах відступають на другий план перед регіональними відмінностями у політичній культурі, що закорінена в історичній традиції регіонів, їхній економічній та соціальній струк-

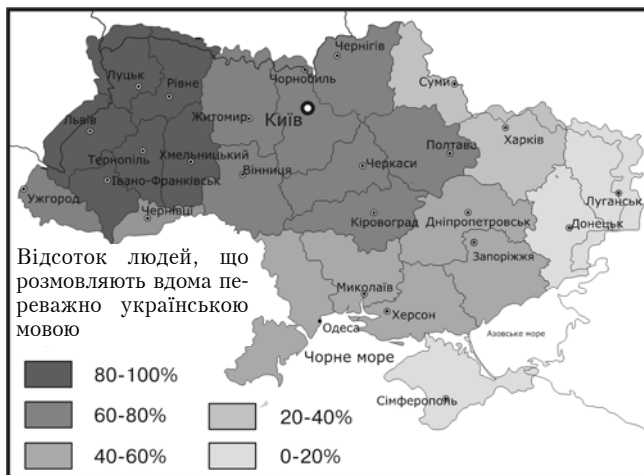

Рис. 3. Концентрація україномовного (Захід і Центр) та російськомовного (Схід і Південь) населення в Україні, 2000.

турі. Ці відмінності накладаються на певні інтереси (внутрішні й зовнішні) і набувають ознак політичних розмежувань. За певних умов вони здатні вести до розколу країни. Можна нагадати бодай два дуже повчальних для України приклади політико-культурного регіоналізму з серйозними політичними наслідками – США у XIX ст. та Італія у наші дні.

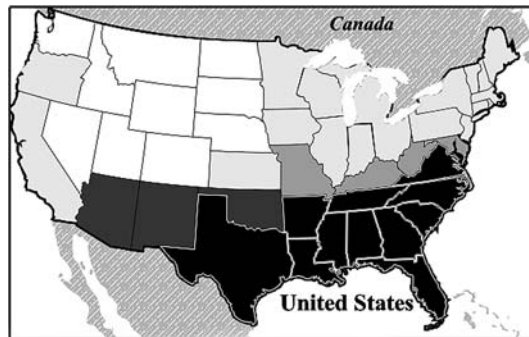
Попри те, що США як єдина держава з'явилися на світ внаслідок ліберальної революції і війни за незалежність, творення нації упродовж першої половини XIX ст. проходило з перемінним успіхом, насамперед, через значну самостійність територіально-політичних одиниць – штатів. Формування національної ідентичності завершилося тільки після Громадянської війни 1861–1865 рр. «Американська нація народилася у війні і увійшла в повну силу в перші десятиліття після війни»²². До цього американці називали свою країну у множині «ці Сполучені Штати»; їх відокремлення не видавалось немислимим, причому це стосується не лише південних, а й інших штатів. Розбіжності між Північчю і Півднем з приводу поширення інституту рабства на нові землі стали квінтесенцією зіткнення різних способів виробництва, соціальних норм і політичної культури двох регіонів.

Конфедерати – політичні представники Півдня, які вирішили відокремитись (див. *рис. 4*), «претендували на чітку, нову ідентичність...», – зазначає американський історик²⁴. І тільки їх поразка у війні залишила відкритим питання про можливість утворення ще однієї північноамериканської нації. Перемога в Громадянській війні федерального уряду, наступні компроміси між Північчю і Півднем підвели ризик під хитання-

ми в питанні, чи є американці єдиною нацією чи союзом націй, піднесла почуття громадянського патріотизму, але ціною примирення двох регіонів було виключення негритянського населення з процесу націєтворення на ціле століття²⁵.

Отже, найбільші випробування для американської нації у період її становлення виникли у зв'язку з необхідністю подолання не етнічних, а регіональних суперечностей, насамперед між промислово розвинутою і ліберальною Північчю та плантаторським, рабовласницьким і консервативним Півднем. На перший план вийшов секціонізм, який в сучасній Україні ми називаємо регіоналізмом. Його продовженням стала расова проблема.

Історія становлення американської нації дає нам урок, як не етнічна, а політична культура та економічні й соціальні інтереси можуть єднати або

Позначення штатів, які:

відокремились до 15 квітня 1861 р.	територія підконтрольна Союзу	були в союзі і забороняли рабство
територія підконтрольна Конфедератам	були в союзі, але дозволяли рабство	

Рис. 4. Американський секціонізм: Північ і Південь США на початку Громадянської війни²³.

роз'єднувати національну спільноту. На це особливо слід звернути увагу, коли йдеться про регіональні розбіжності в політичних орієнтаціях. *Интерес як чинник націєтворення* усе ще залишається мало дослідженим. А у випадку нинішніх міжрегіональних суперечностей в Україні він мусить бути вивчений і використаний в національній політиці як найширше.

Іншою державою, досвід якої може пригодитися при формуванні концептуальних засад етнонаціональної політики в Україні, є Італія. Доволі гомогенна з точки зору етноструктури, ця країна має значні регіональні відмінності в політичному розвитку, мові та культурі, які впливають на політичне життя країни та рівень її інтегрованості. За Конституцією, п'ять із двадцяти італійських регіонів, а саме: Сицилія, Сардинія, Трентіно-Південний Тіроль, Фріулі-Венеція-Джулія, Долина Аоста – мають особливий автономний статус і з деяких питань можуть видавати свої власні закони (ст. 116 Конституції 1948 р.). Та чи не найважливішим з точки зору політичного розвитку, національної єдності й державної цілісності країни є її неформальний поділ на Північ і Південь, який багато в чому нагадує регіональну поляризацію Сходу й Заходу в Україні. Про особливості політичної культури і традиції цих двох частин Італії світові розповів професор Гарвардського університету Р.Патнам у своїй книзі «Творення демократії»²⁶.

В час, коли Р.Патнам з групою соціологів працювали над матеріалом для майбутньої книги (а це тривало, враховуючи час проведення соціологічного експерименту, понад 20 років) проблема регіоналізму і національної єдності ще не стояла в Італії так гостро, як нині. Вона постала на порядку денному в останні десятиліття, і не в останню чергу

Рис. 5. Поділ території Італії на демократичну Північ і клієнтелістський Південь.

через активність партії «Північна Ліга» (*Lega Nord*, лідер – *Умберто Боссі*) та її союзників, що виступають за відокремлення північної Італії і утворення нею держави під назвою Паданія (як максимум) або здобуття автономного статусу (як мінімум). За підтримки медіа-магната і лідера християнських демократів С.Берлусконі, з партією якого «Північна Ліга» блокувалась на останніх виборах, питання регіональної децентралізації було винесене на референдум 26 червня 2006 р. Щоправда виборці не схвалили цієї ідеї: за відповідні зміни до Конституції 1948 р. висловилося 38,7% виборців, проти – 61,3%²⁷. Це подає надію, що в найближчому майбутньому сепаратистські рухи підуть на спад²⁸.

Отже, сучасні національні держави *плюралістичні* в етнокультурному відношенні, оскільки більшою чи меншою мірою їхня гетерогенність відбивається у політиці, впливає на формування політичних інституцій, визначає зміст певних напрямів публічної політики. Є багато різновидів етнокультурного плюралізму: умовно можна було б говорити про *національний, етнічний, расовий та регіональний*.

Етнокультурний плюралізм і принципи етнополітики

Важливим чинником національної консолідації та мирного співжиття етнонаціональних груп є вибір принципів етнополітики. Пріоритети в цій сфері істотно змінилися протягом останнього століття. У XVIII–XIX ст. ні теоретики, ні державні діячі не бачили користі в збереженні різних етнокультурних спільнот у межах однієї держави. Філософи-ліберали, на теоретичних постулатах яких ґрунтувалася тогочасна державна політика (наприклад, Джон С. Міль), дотримувались думки, що культурне домінування державотворчої нації необхідне для міцності і виживання держави. Ліберальні уряди проводили політику ненасильницької асиміляції меншин, хоч нерідко зверталися й до насильства, роблячи усе можливе для культурної уніфікації населення.

Нині в умовах глобалізації, з одного боку, та етноренесансу, який її супроводжує, з іншого, значного впливу набула ідеологія мультикультуралізму. Як *моральний принцип* міжнаціональних стосунків мультикультуралізм вимагає визнання етнокультурної різноманітності як норми сучасних суспільств, поваги і толерантності до ідентичності різних етнонаціональних, мовно-культурних, гендерних, расових та інших груп, їх взаємного визнання. Як *принцип етнополітики* він означає створення рівних можливостей для усіх етнокультурних груп зберігати й відтворювати свою культуру й ідентичність, а також піклування держави про гідність і добробут усіх її громадян, незалежно від їх етнічного, расового походження, віросповідання, гендеру тощо. Прихильники мультикультуралізму наголошують на тому, що як політична доктрина він не відкидає консолідуючих цілей державної політики, не заперечує потреби створення інтегрованої політичної спільно-

ти²⁹, а тільки пропонує інший шлях розв'язання суперечностей: замість політики асиміляції (*уподібнення*) – політику *інтеграції* (*об'єднання різних*).

Проте є і серйозні контраргументи стосовно мультикультуралізму, пов'язані з тими крайнощами, до яких здатна привести беззастережна орієнтація на нього. Серед загроз називаються руйнування національного духу, спільної ідентичності, повернення назад, до ритуалізації етнічності тощо³⁰. Критики мультикультуралізму визнають необхідність культурного плюралізму етнічно диференційованих суспільств, однак вони виступають проти того, щоб концепція етнічності закривала собою концепцію нації, відсувала її на задній план, загрожуючи єдності складних багатокультурних суспільств. Важливо, наголошує відомий американський історик і громадський діяч А. Шлезінгер молодший, не допустити ескалації відмінностей та їх перетворення в антагонізм і ненависть³¹.

Однак у цілому, з приводу цих суперечок можна сказати, що якщо мультикультуралізм розуміти не як прагнення законсервувати стан культурної мозаїчності суспільства, а як доктрину, що передовсім вимагає від держави піклування про гідність і добробут усіх її громадян, незалежно від їх етнічно-культурної приналежності, а від громадян – взаємної поваги й толерантності, то в цій пом'якшеній формі в сучасну епоху йому немає альтернативи. Молоді держави не можуть не враховувати: 1) постмодерної епохи, в яку їм доводиться творити свої громадянські нації (з її новими цінностями і тенденціями, тиском міжнародних структур тощо); 2) наявності тих етнонаціональних спільнот, які щойно перетворюються в молодих державах з панівних на меншинні і, звичайно, будуть дуже гостро реагувати на будь-які

спроби асиміляції. Отже, політика *інтеграції*, яка сумісна з таким варіантом мультикультуралізму, який доповнює визнання і підтримку всіх наявних етнокультурних ідентичностей загальнонаціональною, парасольковою ідентичністю громадянської нації, буде і більш сучасною, і цілком реалістичною.

Етнокультурний плюралізм в Україні

Як явище суспільного життя, в якому знаходить відображення характер і глибина культурних відмінностей, плюралізм в Україні – змішаного типу. В ньому переплетені національні, етнічні, мовно-культурні, регіонально-культурні відмінності. З одного боку, поряд з українцями на своїх споконвічних землях тут компактно проживає етнонація кримських татар та інші корінні народи (караїми, гагаузи), що порушує, так би мовити, «чистоту» національної держави, хоч беззастережно назвати її багатонаціональною також було б неправильно. Основна ж частина груп, що створюють ситуацію етнокультурної різноманітності, належать до категорії етнічних меншин. Найбільшими з них є групи росіян, білорусів, молдован, болгар, угорців, румун, поляків, євреїв. Є велика кількість малих і ще менших груп, які створюють ситуацію етнографічного розмаїття та культурно-мистецької різнобарвності. Частина з них компактно проживає у прикордонних областях, межуючи з «матірною» державою, в якій основна частина їхніх націй творить ядро однойменних держав (угорці Закарпаття, молдавани Буковини, частково – росіяни Слобожанщини й Донбасу). Крім того, по всій території України розсіяно живе «діаспора» інших націй – іммігрантські за походженням етнічні групи: традиційні або нові. Нові іммігранти ще не інститу-

ціалізували себе як меншини, але також мають бути (і чи не найбільше є) об'єктом етнонаціональної політики³².

Великі і малі етноси заслуговують на державну підтримку їхньої культури відповідно до українського законодавства, якщо вони самі цього прагнуть і мають достатній рівень комунікації між членами спільноти для того, щоб розвивати свою культуру. Кількість етнічних спільнот можна приблизно визначити за числом громад, які мають свої НДО. Їх наявність є свідченням відданості групи своїй культурі та намагання її зберегти (тим більше, що в радянський час більшість цих груп були зрусифіковані й буває важко віднайти інші індикатори їхнього прагнення до практикування своєї самобутності).

Рис. 6. Етнічний склад населення України (за даними перепису 2001 р.)

Рис. 6 унаочнює офіційно підтвержену етнічну структуру сучасної України. За даними перепису населення 2001 р. дві етнічні спільноти – українці та росіяни разом становлять 95,1% усього населення. Далі йдуть п'ять порівняно великих груп, частка кожної з яких у населенні країни становить від 0,6 до 0,3%. Це білоруси, молдавани, кримські татари, болгары, угорці, румуни, поляки. Разом з росіянами та українцями ці вісім етнічних груп становлять понад

98% населення. За ними йдуть євреї, вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи. Кожна з цих груп становить від 0,1–0,2% в населенні країни, а усі дев'ять – 1,3%. І, нарешті, усі інші становлять ще 0,4%³⁴.

Аналіз етнонаціональної структури та наукове опрацювання відповідного поняттєвого апарату в останні роки просунулись в Україні вперед завдяки виходу декількох наукових праць³⁵ та підготовкою нового науково обгрунтованого законопроекту «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», внесеного до Верховної Ради в червні 2005 р.³⁶ У його назві поняття «етнополітики», що концентрується на питаннях етнічних меншин, замінено нарешті на «етнонаціональну політику»; і це дуже добре. Однак термінологічна заміна ще не дуже позначилася на змісті документа. Він є значно кращим, ніж усе, що пропонувалося раніше, але не охоплює проблеми етнонаціональної політики в усій її складності та багатошаровості. Головним досягненням цього документа, на мій погляд, є те, що він вводить в користування державних службовців і політиків менш-більш однакові, прийнятні з наукового погляду трактування вживаних понять та обгрунтовану класифікацію суб'єктів етнонаціональних відносин, чого бракувало, скажімо, під час перепису населення 2001 р. Наприклад, якщо в аналізі результатів перепису 2001 р. замість «етнічний» постійно вживається слово «національний», то в Концепції як загальна назва застосовується більш точне поняття «*етнічна спільнота*», а як конкретизуючі поняття – «національна більшість», «корінні народи», «*національні меншини*», «*етнічні групи*», «*репатріанти*», «*українська діаспора*».

До національної більшості, яка характеризується в проекті Концепції як «провідний суб'єкт державотворення»,

належить український етнос, стосовно якого дослідники застосовують терміни «українська етнонація», «титкульний народ», «заголовна нація». Ці означення потребують подальшого теоретичного обгрунтування, але в принципі вони усім зрозумілі і можуть використовуватися на вибір. До української етнонації входять такі субетнічні (етнографічні) групи, як: русини, гуцули, бойки, лемки, поліщуки, пінчуки. Три етнічні спільноти – кримські татари, караїми, кримчаки – охарактеризовані в концепції поняттям «корінний народ», що визначається як «автохтонна етнічна спільнота, етногенез якої відбувся на території в межах сучасних кордонів України, становить етнічну меншість в складі її населення і не має власного державного утворення за межами Української держави». До меншин віднесено сталі етнічні спільноти, які традиційно проживають на території сучасної України, мають спільні, відмінні від інших етнічні, мовні, культурні, релігійні характеристики і виявляють бажання їх зберегти та розвивати. Зроблено спробу конкретизувати критерій «традиційного проживання», вказавши, за прикладом Угорщини його кількісну величину – «не менше 100 років». З урахуванням цього критерію до категорії національних меншин віднесено албанців, білорусів, болгар, вірмен, гагаузів, греків, євреїв, литовців, молдован, німців, поляків, ромів, росіян, словаків, татар, угорців, чехів (усього – 17 спільнот). Решта етнічних утворень підпадають під категорію «етнічних груп», до яких віднесено більшість нових або новітніх іммігрантських груп, які, як сказано в Концепції, сформувалися на території України порівняно недавно – в радянський період або після здобуття Україною незалежності. Ці групи також «об'єднані ознаками спільної етнічної ідентичності, прагнуть її зберегти при інтегрованості в

українське суспільство або демонстрації прагнення до неї»³⁷.

Як кількісні дані, так і їх концептуальне осмислення підтверджує, що в етнокультурному вимірі українське суспільство – *помірно гетерогенне* (всупереч публіцистичному міфу про понад «130 націй і народностей»), а з точки зору відмінностей у політичній культурі регіонів воно поляризоване³⁸. Загалом, йому властивий багатовимірний культурний плюралізм. Тому етнопонаціональна політика, спираючись на досвід багатонаціональних, багатовітнічних і регіонально поділених держав, повинна запобігати перетворенню будь-яких ліній культурного поділу (мовних, етнічних, територіальних) на «лінії розколу». Її найголовніші завдання полягають в «*інтеграції різних, але рівних*» на засадах спільних громадянських цінностей і патріотизму та формування загальноукраїнської національної ідентичності.

Чинниками, що ускладнюють розв'язання цих завдань є певні особливості українського культурного плюралізму, а саме:

1) Згадуване вже накладання мовних та етнокультурних відмінностей на регіональні розбіжності в цінностях і соціетальній культурі. Воно містить у собі певну загрозу інституційної фіксації та відтворення цих розбіжностей, – якщо не будуть знайдені важелі інтенсивного взаємопроникнення та інтеграції. Виникнення сегментованого суспільства з чіткими кордонами між спільнотами, що мають свої інституції, для України є небажаним, бо маємо нерозвинену культуру компромісів.

2) Наявність великої меншини росіян, що представляють раніше домінуючу в межах СРСР етнокультурну групу, яка претендує на збереження свого статусу «провідної» і в умовах незалежної України та все ще не погоджується на компроміс щодо «культурного

ядра» української політичної нації та офіційної мови.

3) Неконсолідованість, регіональна та мовно-культурна поділеність заголовної (титульної) української етнопонації як постколоніальний синдром. З відомих історичних причин вона ділиться на «східняків» та «західників», на російськомовних та україномовних українців. Українська національна еліта також поділена. Кожна її частина *по-своєму* не розуміє і не визнає або недооцінює значення національної консолідації на основі спільних громадянських цінностей, формування загальнонаціональної української ідентичності. Це можна вважати однією з причин слабкості та непослідовності етнопонаціональної політики урядів України, топтання на місці у виробленні ними стратегії національної консолідації.

Етнопонаціональна політика в Україні: завдання і сучасний стан

Насмілюся заявити, що на сьогоднішній день етнопонаціональна політика як чинник суспільного життя в Україні практично відсутня – і з погляду активності структур, які є або мають бути її суб'єктами, і з погляду впровадження в життя науково і політично обґрунтованих програм етнопонаціонального розвитку³⁹. Зазвичай вважається, що суб'єктом етнопонаціональної політики в Україні є держава. Втім демократичне розуміння державної політики як публічної, тобто загальносуспільної справи, передбачає участь у її розробці та впровадженні широкого кола недержавних інституцій: дослідницьких центрів, НДО, особливо тих, що є виразниками інтересів етнічних громад, органів регіонального та місцевого самоврядування. В Україні вони хоч і здійснюють певні акції на підтримку тих чи інших рішень з етнопонаціональної політики, повноцінними суб'єктами процесу аналізу та вироблен-

ня політики ще не стали. Винятком можна вважати роботу, проведену Ініціативою «Концептуальні засади етнонаціональної політики: між теорією та практикою» в рамках програми «Радники з державної політики на підтримку реформ в Україні», що була профінансована канадським урядом⁴⁰. Саме їх напрацювання лягли в основу внесеного до Верховної Ради проекту Концепції, який втім ще не став і невідомо коли стане законом.

Визнаючи вагомі теоретичні і практичні здобутки учасників названого проекту, не можна не значити, що запропонована концепція усе ж таки, незалежно від назви, залишається концепцією етнополітики, а не власне етнонаціональної політики. Вона зосереджує увагу на проблемах національних меншин та корінних народів і ґрунтується на концепції мультикультуралізму. Це також потрібно, але мало би бути лише частиною Концепції етнонаціональної політики, в якій, на основі концепцій національної інтеграції та формування громадянської (політичної) нації, мала би бути намічена стратегія розвитку всіх суб'єктів етнонаціональних та етнокультурних відносин: заголовної етнонації, національних меншин, мовно-культурних і регіональних груп. Вона мала би визначати шляхи та засоби керування культурною різноманітністю у всіх її проявах.

Державні представницькі та управлінські інституції, такі як Комітет Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, Державний комітет з питань національностей та міграції, тримаючи справу в своїх руках, великої активності (якщо не брати до уваги законодавчі акти першої половини 90-х років), не виявляють⁴¹. Для того, щоб у цьому переконатися, досить подивитися на Інтернет-сайти урядових уста-

нов, причетних до розв'язання проблем етнокультурної сфери. Інтернет-сторінки Держкомнацміграції мають зовні привабливий вигляд, однак із їхнього змісту видно, що активність інституції розгортається переважно в тих напрямках, щодо яких існують програми, фінансовані міжнародними організаціями. Його зусилля спрямовані на розв'язання проблем біженців, нетрадиційних мігрантів, підтримку деяких заходів діаспори та меншин, переважно етнографічного характеру. Навіть проблеми Криму не знаходять у його діяльності серйозного відображення. Статистику про кількість шкіл і класів з різними мовами викладання, про тенденції в системі освіти як з погляду поширення державної мови, так і мультикультуралізму знайти неможливо. А вона могла б бути на сайтах Держкомстату, МОН України та Держкомнацміграції водночас. Немає там ні аналізу, ні повідомлень про характер реагування на рішення регіональних та місцевих властей Сходу і Півдня України про надання російській мові статусу регіональної – попри невиконання ними вимог Постанови Кабміну про «Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки».

За таких обставин не дивно, що «навіть вихована в українських родинах молодь, вступаючи в доросле життя, змушена зросійщуватися...» (Я.Пасько), що за даними Представництва Президента України в АРК, із понад 600 шкіл там є тільки 8 шкіл із українською мовою викладання, а однією з проблем автономії є те, що серед випускників педагогічних вузів українською мовою володіють лише викладачі української мови та літератури⁴². Тепер на це звернув увагу колишній голова Держкомнацміграції Г.Москаль, але чи вдасться

йому щось кардинально змінити за відсутності активної загальнодержавної політики в цій сфері?

Приклад демократичних країн зі складною структурою культурних відмінностей показує, що навіть найліберальніші держави не лише дбають про права меншин, а й займаються політикою національного будівництва (саме такий термін вживає В.Кимлічка і він є дуже доречним для України), творення культурного ядра політичної нації, включно з підтримкою та закріпленням єдиної офіційної мови, творення та поширення національних міфів та символів як складової процесу формування політичної нації та загальнонаціональної ідентичності.

Щодо механізмів і структур регулювання етнопонаціональної сфери, то можемо зробити висновок, що вони не можуть зводитись до діяльності однієї державної структури, як наприклад Держкомнацміграції в Україні. Концепція етнопонаціональної політики повинна мати на увазі широке коло програм, що стосуються освіти, внутрішньої та зовнішньої міграції, розвитку культури, формування єдиного інформаційного поля, а отже й на залучення широкого спектра відповідних державних інституцій та осередків громадянського суспільства. На відміну від просто етнополітики, вона (ще раз наголошу на закінчення) має бути націлена на: 1) забезпечення пов-

ноцінного функціонування заголовної етнопонації, розвитку її мови та культури, виконання нею ролі державотворчого народу, остаточне подолання проявів міноритарності і пов'язаних з цим психологічних комплексів. Дії з підтримання не прийнято застосувати до національної більшості, однак вони були б дуже доречні бодай у тих регіонах, де етнічні українці є «меншиною в меншині». 2) Друга складова – це захист прав і сприяння розвитку культур національних меншин, а також створення нормальних умов для адаптації нових іммігрантів. 3) Третя, містка і дуже важлива, складова етнопонаціональної політики – творення політичної (громадянської) нації через сприяння інтеграційним процесам, їх моделювання і втілення в життя через заходи етнопонаціональної політики.

Слід зважати на те, що коли найбільш вираженими і такими, що впливають на долю країни є не відмінності етнічних культур, а регіонально-культурно-політичні розбіжності, етнополітика не може бути головним засобом вирішення проблем єдності та національної консолідації. Мова мусить іти про таку *етнопонаціональну політику*, в якій знаходять відбиток завдання національної консолідації. Етнічний ренесанс і зважена політика мультикультуралізму не суперечать завданням національної інтеграції. Але самі собою, самопливом ці завдання також ніколи не вирішаться.

Примітки

¹ Спочатку ці ідеї було викладено у праці: Lijphart, Arend. *Democracy in Plural Societies*. – London, 1980, а потім розширено до концепції консенсусної моделі демократії, яка допомагає вирішувати проблеми поділених (сегментованих, багатоскладових) суспільств у книзі: Lijphart, A. *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One*

Countries. – New Haven & London: Yale University Press, 1984. – P. 37–38. Нове, доповнене й перероблене видання цієї книги вийшло в 1999 р.: Lijphart, A. *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. – New Haven (Conn.): Yale University Press, 1999. – 351 p.

² Про ці пошуки див.: Grillo, Ralph. *Pluralism and the Politics of Difference*.

State, Culture, and Ethnicity in Comparative Perspective. – Oxford: Clarendon Press. – 1998. – Р. 8–9/

³ Про дескриптивний і нормативний рівні цих явищ і понять див.: *Бондарук С.О.* Полікультурність у Канаді – 20 років проб і помилок, або Щоб не винаходити велосипед // *Сучасність*. – 1996. – Ч. 3–4; *Бондарук С.О.* Парадокси мультикультуралізму: ліберальні свободи, рівноцінність культур і проблема визнання // *Науковий вісник Волинського державного університету*. – 1999.

⁴ Її засновником справедливо вважають Горація Келлена, який у 1915 написав статтю «Демократія проти «плавильного казана», що була спрямована проти мейнстріму тодішнього дискурсу з етнонаціональних питань – обговорення проблеми «американізації» іммігрантів. Див.: *Kallen, Horace M.* «Democracy versus the Melting Pot» / In: *Culture and Democracy in the United States: Studies in the Group Psychology of the American Peoples*. – New York (NY): Boni and Liveright, 1924 (Вперше надрукована в часописі «The Nation», Feb 18, 1915).

⁵ *Miller D.* Citizenship and National Identity. – Cambridge: Polity Press, 2000. – С. 127. Тут мається на увазі передусім приклад Великобританії, у якій шотландці та валлійці хоч і змагаються за розширення своєї автономії, вважаючи себе окремими народами, водночас визнають – хоч треба зазначити все менше – спільну для всіх британську національну ідентичність. Цьому сприяє, зокрема, тривалість існування британської політичної спільноти та її висока престижність у світі.

⁶ «Таке приєднання, – зазначає автор, – здебільшого було примусовим і відбувалося шляхом колонізації, завоювання або ж передачі території від однієї імперіалістичної держави іншій; в окремих випадках приєднання відбувалося добровільно, як результат створення федерації». Див.: *Кимлічка Вілл.* Лібералізм і права меншин. Харків: Центр освітніх ініціатив («Демократична освіта»), 2001. – С. 32.

⁷ Дослідник при цьому визнає, що «практично всі американські політологи-теоретики розглядають Сполучені Штати

швидше як поліетнічну націю-державу, ніж як справжню багатонаціональну державу. Можливо, це пояснюється тим, – зазначає він, – що національні меншини в Сполучених Штатах становлять порівняно невеликі та ізольовані групи (наприклад, пуерториканці, американські індіанці, корінні гавайці, ескімоси Аляски). Американська політична теорія практично не бере до уваги ці групи». – Там же. – С. 69.

⁸ Див.: *Основи демократії.* Посібник / За заг. ред. А. Колодій. – Київ: Ай-Бі («Демократична освіта»), 2002. – С. 577.

⁹ Фактично, як приклади буде взято три різні за етнонаціональною структурою і політикою держави: Великобританія, США та Італія, з деякими посиленнями на інші зразки.

¹⁰ Див.: *National Statistics*. – <http://www.statistics.gov.uk/CCI/nugget.asp?ID=6>

¹¹ Source: Annual Local Area Labour Force Survey, 2001/02, Office for National Statistics. Published online: <http://www.statistics.gov.uk/cci/nugget.asp?id=448>

¹² YOUGOV/SNP Survey results. 2006-04-03 – http://www.yougov.co.uk/archives/pdf/TOQ060101001_1.pdf – Р. 3.

¹³ Див.: *Кимлічка Вілл.* Лібералізм і права меншин. – С. 35.

¹⁴ <http://www.statistics.gov.uk/cci/nugget.asp?id=273>.

¹⁵ Див.: *Census Bureau ancestry figures*: <http://quickfacts.census.gov/qfd/states/0000.html>

¹⁶ Цифрові дані про США наводяться за розміщеними в Інтернеті даними Американського бюро статистики: <http://factfinder.census.gov/servlet/QTable?>

¹⁷ *Language use and English-speaking ability: 2000. Census 2000 Brief* / By Hyon B. Shin with Rosalind Bruno. – Issued October 2003.

¹⁸ Див.: *Gleason, Philip.* Speaking of Diversity: Language and Ethnicity in Twentieth Century America. – Baltimore and London, 1992. – Р. 110–111.

¹⁹ На карті України йдеться про інтенсивність вживання української мови в регіонах України, яка тут вимірюється відсотком населення, що за даними соціологічно-

го опитування 2000 р., проведеного Центром «Социс», вдома переважно користувалося українською мовою. Чим менше вживання української мови, тим відповідно більше – російської. Докладніше про це опитування і його результати див.: *Колодій А.* Радянська ідентичність та її носії в незалежній Україні // *Україна в сучасному світі. Соціальні, етнічні і культурні аспекти глобалізації та Україна.* – К.: Стило, 2002. – С. 36–37.

²⁰ Див.: *Waters, Mary C.* Ethnic and racial groups in the USA: Conflict and cooperation. <http://www.unu.edu/unupress/unupbooks/uu12ee/uu12ee0o.htm>

²¹ Ibidem.

²² *Huntington S.P.* Who we are? America's Great Debate. – London: Free Press, 2004. – P. 120.

²³ Карту відтворено за джерелом: American Civil War. From Wikipedia, the free encyclopedia. – http://en.wikipedia.org/wiki/American_Civil_War.

²⁴ *Benjamin L. Carp.* Nations of American Rebels: Understanding Nationalism in Revolutionary North America and the Civil War South // *Civil War History.* – Vol. 48. – 2002. – No.1. – P. 5.

²⁵ *Huntington S.P.* Who we are? – P. 124.

²⁶ Див.: *Патнам Р.* Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії. Київ: Основи, 2001. – 301 с.

²⁷ ICL (International Constitutional Law) – Italy index. – http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/it_indx.html

²⁸ Докладніше про перебіг і результати референдуму див. в Інтернет-виданні «Open Democracy»: http://www.opendemocracy.net/globalization-institutions_government/italy_referendum_3691.jsp, а також на сторінці http://direland.typepad.com/direland/2006/06/letter_from_rom.html

²⁹ Докладніше про це див. *Kymlicka W.* Multicultural Citizenship: A liberal Theory of Minority Rights. – Oxford: Clarendon Press, 1995. – P. 173–192.

³⁰ Див. *Grillo R.* Op. cit. P.188–195; *Schlesinger, Artur M. Jr.* The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural

Society. – New York; London: W. W. Norton and Company, 1992. – 160 p.

³¹ *Schlesinger, Artur M. Jr.* The Disuniting of America. – P. 135.

³² До речі, як повідомив Державний комітет України у справах національностей та міграції (з посиланням на Центр новин ООН), Україна у 2005 р. посіла 4-е місце за кількістю міжнародних мігрантів після таких країн як США, де число іммігрантів з інших країн становило 38,4 млн осіб або 20,2% їх загальної кількості в світі, Росії (12,1 млн осіб або 6,4%) та Німеччини (10,1 млн, 5,3%). В Україні налічувалось 6,8 млн мігрантів або 3,6% їх світової кількості. Крім Росії та України, з республік колишнього СРСР до першої «двадцятки» потрапив тільки Казахстан, зайнявши в ній 17-у позицію (2,5 млн, 1,3%) (Див.: http://www.scnm.gov.ua/ua/a?news_actual_011)

³³ Докладніший опис етнонаціональної структури України – на тлі критики методики останнього перепису населення – мною зроблено в статті: Про поліетнічність України: кількісний та якісний виміри // В кн.: Україна – проблема ідентичності: Людина, економіка, суспільство. – К.: Стило, 2003. – С. 239–264.

³⁴ Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р. Повідомлення Державного комітету статистики України. – info@ukrstat.gov.ua.

³⁵ Серед праць з цієї тематики останнього часу: Українська політична нація: Генеза, стан, перспективи / *Астаф'єв А.О., Барков В.Ю.* та інші / В.С.Крисаченко (ред.). – К.: НІСД, 2003. – 631с; Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Під заг. ред. Ю.Тищенко. – Київ: УНЦПД, 2004. – 312 с.; Інтернет-публікації Українського незалежного центру політичних досліджень (УНЦПД) <http://www.ucipr.kiev.ua/index.php>, низка статей про становлення громадянської нації В. Степаненка та інших авторів..

³⁶ Див. законопроект № 7615 від 06.06.2005 «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України»: <http://>

// g s k a 2 . r a d a . g o v . u a : 7 7 7 7 / -
pls/zweb_n/webproc4_2?id=&pf3516=7615
&skl=5

³⁷ Див.: там же.

³⁸ Про це див.: *Колодій А.* Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості // АГОРА. Випуск 3: Україна – регіональний вимір. – Київ, 2006. – С. 69–91.

³⁹ Щоправда зовсім недавно, Президент видав Указ «Про Раду з питань етнонаціональної політики» (від 22 травня 2006 р. № 428/2006) і можливо, що цей напрям державної політики незабаром активізується.

⁴⁰ Див.: сайт Українського незалежного центру політичних досліджень: <http://www.ucipr.kiev.ua/>

⁴¹ Результати їх роботи в сфері етнополітики за 2005 р., проаналізовані Ю. Ліщенко, див. на сайті ЦНПД: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=5397>

⁴² Див.: <http://www.obozrevatel.com/news/2006/6/23/120470.htm> 23.06.2006 | 15:57

⁴³ *Rozycki Edward G.* Pluralism and Rationality: the Limits of Tolerance. (2000) з посиланням на: Green Thomas F. Education and Pluralism: Ideal and Reality (School of Education, Syracuse University (1966)).